

Byzantské elementy v predkoncilových pápežských obradoch (Prvá časť)

Lucia Laudoni

22. júla 2024 ✝ Cirkev ✝ Liturgia

„Liturgia, či už študovaná alebo slávená, má byť účasťou na Božej kráse a túžbe ľudstva zdieľať a žiť túto krásu.“ Toto zrnko múdrosti zasial do internetovej pôdy otec Athanasius McVay, kňaz byzantského obradu a zakladateľ blogu *Annales Ecclesiae Ucrainae*.

Účinky krásy v liturgii

Krása liturgie pôsobí horizontálne aj vertikálne. Vertikálny smer spája nebo so zemou ako mystický rebrík svätého Jána Klimaka, horizontálny smer zjednocuje účastníkov liturgie medzi sebou *in Christo*. Krása v liturgii ďaleko prekračuje rámec akejkoľvek estetiky – individuálnej i kolektívnej. Predstavuje prvok unifikáčny (zjednocuje nás so Stvoriteľom krásy), ale najmä „splendoráčny“.

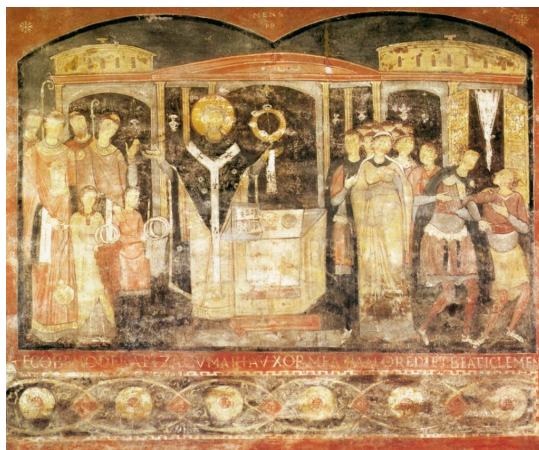
Splendoratio je umelý, fiktívny tvar tretej deklinácie, ktorý by sme v latinských slovníkoch márne hľadali. Odvodila som ho, tak trochu experimentálne, zo substantíva *splendor* (jas, lesk, brilantnosť, nádhera) s použitím derivatívneho sufixu *-(a)tio*. Načo však vytvárať nové slová, keď existujú *lemmata* skrásliť, ozdobiť, urobiť krajším?

Keď sa povie skráslenie, často máme na mysli výlučne vonkajšiu úpravu, napríklad kozmetickú. *Splendor* má v teológii hlbší význam. Predstavuje supernaturálny jas, nádheru a svetlo viery (*splendor fidei*), ktoré premieňa človeka zvnútra, a následne aj navonok.

Liturgickou kategóriou krásy sa zaoberal aj Svätý Otec Benedikt XVI. vo svetoznámej monografii *Duch liturgie*, ako aj v apoštolskej exhortácii *Sacramentum caritatis*. Aby zdôraznil úzke liturgické puto medzi krásou a pravdou, zavádza pojem *veritatis splendor*. Krása je v učení Benedikta XVI. povýšená na mystagogický nástroj, ktorý nás privádza do tajomstva spásy.

Stačí sa trochu pohrať s novým neologizmom a získame takýto výrok: „*Splendoratio*“ *liturgiae ratio*. Získame vertikálnu metaforu (rým) a môžeme sa zamyslieť napríklad nad rôznymi, takmer nekonečnými sémantickými farbami pojmu *ratio* v latinskom rétorickom kánone.

„*Splendoratio*“, čiže kultivácia duše a ducha krásou bohoslužby, je neodmysliteľnou súčasťou liturgického slávania (*ars celebrandi*). Zbaviť liturgiu krásy – tej krásy, ktorej modlitby našich predkov darovali nebeský punc – znamená zbaviť liturgiu jej logického poriadku (*ratio*). Poriadok je súčasťou krásy a krása je atribútom poriadku. Bez poriadku vzniká chaos, dnes tak často prezentovaný ako *nova et unica normalitas*.

Omša svätého Klementa. Italo-byzantská freska zo začiatku 12. storočia.

Zdroj: commons.wikimedia.org

Spasiteľné pôsobenie Božieho daru krásy v liturgii, „splendorácia“, teda nemá prinášať „len“ estetický a kultúrny pôžitok. Ako je známe, hedonistický, bakchický pôžitok do liturgického slovníka nepatrí. Skutočná podstata krásy v liturgickom živote Cirkvi spočíva v tom, že premieňa ľudské srdcia. Krása, ktorá podľa Dostojevského výroku zachráni svet, je a bude formou pôsobenia Ducha Svätého.

Až na dno studne

V čom spočíva ontologická krása liturgie? Odpoveď môžeme hľadať napríklad v diele abbé Quoëxa, ktorý bol – v tom najlepšom zmysle slova – gladiátorom medzi liturgistami. Jeho *gladius* bolo Božie slovo a *galea* bola Tradícia.

Páter McVay, autor spomínaného blogu *Annales Ecclesiae Ucrainae*, vo svojom laudácii na život a dielo vynikajúceho znalca dejín liturgie Francka Marie Quoëxa vyzdvihuje jeho – stále málo známy – prínos v oblasti komparatívnej liturgiky. Zdroj: <https://annalesecclesiaeucrainae.blogspot.com/2010/01/abbe-quoex-and-liturgy.html>

Otec Quoëx, pevne stojaci na kmeni a kameni klasickej rímskej kultúry, oberal zdravé plody aj z iných liturgických vetiev. Kde a v čom sa stretávajú koľaje rôznych obradových tradícií?

Kritériom otca Quoëxa je krása, vyžarujúca z dogmatického fundamentu Cirkvi ako svetlo zo Slnka. Jeho láska ku kresťanskému Východu ho priviedla pod strechu gréckokatolíckych chrámov *in Urbe*, kde čerpal pokoj a inšpiráciu.

Táto interdisciplinárta sa prejavila tiež v jeho pohľade na *opus permagnum* predkoncilového liturgického života – pápežskú omšu. Štúdiu euchologického (modlitebného) rozmeru tradičných omšových rubrik najvyššieho veľkňaza venoval páter Quoëx veľa síl. Rovnako cenné sú jeho poznámky týkajúce sa historických foriem tzv. *Ordo Romanus Primus* – normatívnej paschálnej liturgie rímskeho apoštolského stolca.

Missa papalis pod lupou

Keď sledujeme súčasné pápežské omše, prenášané prostredníctvom moderných médií, sme svedkami veľmi simplificovanej liturgickej schémy. Jednoduché ale nerovná sa pôvodné. Rizikom každého zjednodušenia je odstránenie achrónie, čiže všetkého, čo nepodlieha času.

Svätý Otec Pius X. ponorený do eucharistického tajomstva „na úsvite“ 20. storočia.

Zdroj: reddit.com

Keď simplifikujeme, máme tendenciu nedotýkať sa toho, čo je moderné, nové a aktuálne, pretože súčasnosti najlepšie rozumieme (lepšie povedané, myslíme si, že jej rozumieme). Súčasnoscť sa nám zdá prirodzená, je to však len pozlátko.

Atemporálna (achronická, mimočasová) sústava kresťanskej bohoslužby nám zostáva skrytá. To, čo je večné, nikdy nie je na povrchu. Práve naopak. To súčasnosť je prach, ktorý treba zotrieť z antickej amfory, aby sa ukázala v plnej kráse.

Pápežská *missa sollemnis* sa až do polovice šesťdesiatych rokov minulého storočia slávila podľa jedinečného a prepracovaného rituálu, ktorý v dôsledku pokoncilového ošiaľu z údajnej ranokresťanskej simplicity upadol do zabudnutia – na škodu katolíckych duší.

Základné informácie o charaktere a štruktúre tradičných pápežských bohoslužieb prináša článok kolegu Karola Gazdíka: <https://christianitas.sk/missa-papalis-velkolepy-vrchol-predkonciloveho-liturgickeho-slavenia/>

Názor, že *missa papalis* bola nejakým spôsobom ovplyvnená byzantským zmyslom pre oslnivé ceremónie, je pomerne rozšírený a známy, no málokde sa dočítame, v čom táto *sollemnitas* vlastne spočívala. Ktoré konkrétne liturgické prvky tradičnej pápežskej omše pochádzajú z Východu a prečo je dôležité ich poznať?

Prítomnosť gréckeho diakona a subdiakona

Otec Athanasius McVay ešte v roku 2008 publikoval na svojom blogu článok nazvaný *Grécky diakon v pápežskom omšovom obrade (The Greek Diacon of the Papal Rite of Mass)*. Zdroj: <https://annalesecclesiaeucrainae.blogspot.com/2008/09/greek-deacon-of-papal-mass.html>

Z článku sa dozvedáme, že pápežské omšové rubriky počítali s prítomnosťou dvoch klerikov byzantského obradu – diakona a hypodiakona (subdiakona). Ich úlohou bolo spievať evanjeliové perikopy a epištolu v gréčtine.

Texty najskôr odznali v latinskom jazyku. Latinského diakona sprevádzalo sedem nositeľov sviec, gréckeho dvaja. Byzantskí služobníci mali povinnosť pobozkať kríž na pápežských črieviciach, pápež si uctil bozkom latinské a grécke posvätné texty.

Páter McVay na margo tejto praxe uvádza: „Niektorí dôvodí, že prítomnosť gréckych diakonov siaha do čias, keď sa v Ríme ešte bežne slávil byzantský rítus. Pravdepodobnejšie je, že ich prítomnosť na slávnostných obradoch pápežského dvora je stredovekou inováciou, ktorá má ilustrovať ekzeziologické chápanie úlohy pápeža ako najvyššieho pontifika všeobecnej Cirkvi.“ Pápežská vízia univerzality Cirkvi

nikdy nebola obmedzená len na západný *orbis Latinus*.

Hrob pápeža Pia XI. strážia mozaiky v byzantskom štýle.

Zdroj: commons.wikimedia.org

„Liahňou“ pápežských gréckych diakonov bolo v minulosti baziliánske opátstvo Grottaferrata pri Ríme. Pokiaľ ide o hypotézu, že grécky diakon a subdiakon sú reliktom staršej rímskej praxe, treba si najskôr položiť otázku, čo si máme predstaviť pod existenciou byzantského obradu v starolatinskom *milieu*.

Grécky jazyk bol v latinskom prostredí vždy vysoko cenený, ale prítomnosť gréčtiny v liturgickej kultúre pápežského Ríma by nemala viesť k záveru, že západný *ordo* bol totožný s konštantínopolským. Rímska, osobitne pápežská liturgia, mala svoj vlastný étos a grécke prvky boli jej ozdobou, nie podstatou.

Pápežský *asteriscus* a byzantský *ἀστερίσκος* - dvaja liturgickí bratia

Západ východorímske vplyvy tvorivo spracoval, mohli by sme povedať – „okcidentalizoval“ ich. Príkladom tohto tvorivého prístupu je prítomnosť západného variantu byzantskej liturgickej hviezdice v pápežských omšiach.

Hviezdica (*ἀστερίσκος, αστήρ*) symbolizuje biblický astronomický úkaz – betlehemskú hviezdu, ktorá priviedla mudrcov z Východu k novonarodenému Mesiášovi. Kladie sa na diskos (typ byzantskej patény) a používa sa na každej gréckokatolíckej či pravoslávnej liturgii.

„Asterisk“ má aj praktickú funkciu. Pomáha udržať správny tvar textílií – pokrývadiel (*vela*), ktoré zahaľujú liturgické nádoby ako Kristov pohrebný rubáš. Forma byzantskej liturgickej hviezdice je pomerne jednoduchá. Sú to dva kovové pásy, ktoré sa dajú vysunúť a sklopiť. Štyri lúče hviezdice pripomínajú štyri svetové strany, na ktoré sa šírilo Kristovo Evanjelium.

Byzantská liturgická hviezdica (asterisk) položená na disku.

Zdroj: Sergei Prokudin-Gorskij / commons.wikimedia.org

Pápežská hviezdica sa od tej byzantskej odlišuje najmä počtom lúčov. Má ich až dvanásť. Na každom lúči je napísané meno jedného apoštola, takže sprítomňuje celý zbor apoštolov, zhromaždený okolo eucharistického Baránka.

Hviezdica v byzantskom obrade nemá význam *signum apostolicum*, západná interpretácia je preto veľmi unikátna. Okrem toho si môžeme všimnúť, že pápežský *asteriscus* sa nedá sklopiť a vytvára nad hostiou na paténe akýsi baldachýn. V starodávnych bazilikách môžeme stále vidieť baldachýny vztýčené nad hlavným oltárom (*ciborium magnum*), ktoré popri iných symbolických výkladoch sprítomňujú jednotu pozemskej a nebeskej Cirkvi.

Liturgické hviezdice v praxi Lisabonského patriarchátu

Miesto tejto unikátnej liturgickej pomôcky v pápežských obradoch objasňuje nasledujúci článok:

<https://www.newliturgicalmovement.org/2008/04/use-of-asterisk-in-papal-masses.html>

Medzi odborníkmi panuje názor, že „asterisk“ sa v západnej liturgickej praxi mimo pápežského dvora nepoužíval. Ďalší z textov na webe *New Liturgical Movement*, tentoraz z pera Marca da Vinhu, nás však zavedie do Portugalska.

Lisabonský biskupský trón bol v roku 1716 povýšený na patriarchát, v dôsledku čoho mu boli udelené zaujímavé privilégia. Lisabonský patriarcha smel používať zmenšenú formu prenosného pápežského ceremonálneho trónu (*sedia gestatoria*), dva pápežské protokolárne vejáre (*flabella*), mal tiež právo nosiť *fanon* a používať hviezdicu, ktorá bola súčasťou takmer byzantského lesku barokovej Rímskej kúrie.

V klenotniciach katedrál v Lisabone, Brage a Bragançe sa zachovali tri jedinečné liturgické hviezdice z 18. storočia. Jedna z nich má šesť lúčov, ďalšie dve majú, rovnako, ako pápežská hviezdica, dvanásť cípov. Zaujímavosťou je ukončenie v podobe kríža, ktoré pre byzantské „asterisky“ nie je typické. Obrázky sú dostupné tu: <https://www.newliturgicalmovement.org/2016/07/a-liturgical-rarity-asterisks-from.html>

Východorímske echo v pápežskej omši - *subcinctorium*

Prítomnosť diakona a subdiakona byzantského obradu či použitie „asterisku“, nie sú jedinými byzantskými prvkami tradičnej pápežskej omše. Bolo zvykom, že počas kánonu sa hostia rozdeľovala analogickým spôsobom, ako prosfora vo východných obradoch.

Pápež obklopený dvorom kardinálov. Miniatura zo stredovekého rukopisu.

Zdroj: picryl.com

Východorímsku kultúrnu pečať nesie aj tzv. *subcinctorium*. Táto historická súčasť pápežských insígnií prenikla do liturgického používania z cisárskeho paláca, prevoňaného kadidlom a myrhou.

Pápežské *subcinctorium* sa nosí rovnakým spôsobom ako východný nábederník (v gréckej terminológii *ἐπιγονάτιον*), no líši sa od neho tvarom a umeleckým spracovaním, čo dokladá táto krátka štúdia:

<https://www.liturgicalartsjournal.com/2019/01/papal-vestments-subcinctorium.html>

Nábederník bol čestným odznakom vysokých cisárskych úradníkov v Konštantínopole. Má tvar kosoštvorca a pripisuje sa mu význam duchovného meča. Istá pozoruhodná, ale ťažko verifikovateľná teória hovorí, že *ἐπιγονάτιον* slúžil aj ako dekoratívny obal na archiváciu dekrétov ekumenických koncilov.

Pápežské *subcinctorium* pripomína kňazský *manipulus* (niekedy sa používa aj tvar neutra *manipulum*). Je teda možné, že nie je západnou verziou „epigonácie“, ako sa často uvádza v encyklopédiách, ale vznikol z iného byzantského rituálneho znaku – *encheirionu* (*ἐγχείριον*).

Encheirion bola vreckovka vyšívaná zlatou niťou, ktorú byzantskí cirkevní a svetskí hodnostári nosievali pripnutú k opasku. Spočiatku slúžila na utieranie potu, ako rímske *sudarium*, neskôr sa stala rýdzo dekoratívnym prvkom. Pripomínala, že človek sa bude živiť v pote tváre a ochrana viery si vyžaduje slzy a pot.

V pokračovaní článku sa zamyslíme, akým spôsobom formovalo byzantské dedičstvo dejiny latinskej svätej omše, a aký postoj zachovávali predkonciloví pápeži voči východným obradom.

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/byzantske-elementy-v-predkoncilovych-papezskych-obradoch-prva-cast/>